

БЮДЖЕТ ХАРАЖАТЛАРИНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ХОРИЖ АМАЛИЁТИ

Саттаров Илхом Ачилович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги "Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари" илмий-тадқиқот маркази

Аннотация. Мақолада бюджет харажатларининг самарадорлигини оширишнинг хориж амалиётининг назарий масалалари бўйича тадқиқот олиб борилган. Иқтисодчи олимларнинг бюджет харажатларини самарадорлигини ошириш масалаларига доир тадқиқотлари ўрганилган, тадқиқот сўнгида якуний хулоса шакллантирилган.

Калит сўзлар: бюджет, маблағ, харажат, даромад, оптималлаштириш, молиялаштириш.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ БЮДЖЕТНЫХ РАСХОДОВ

Саттаров Ильхом Ачилович

Исследовательский центр «Научные основы и проблемы развития экономики Узбекистана» при Ташкентском государственном экономическом университете

Аннотация. В статье проведено исследование теоретических вопросов зарубежной практики повышения эффективности бюджетных расходов. Были изучены исследования экономистов по вопросам повышения эффективности расходования бюджетных средств, и по окончании исследования был сформирован окончательный вывод.

Ключевые слова: бюджет, финансирование, стоимость, доход, оптимизация, финансирование.

FOREIGN PRACTICE OF INCREASING THE EFFICIENCY OF BUDGET EXPENDITURES

Sattarov Ilkhom Achilovich

"Scientific bases and problems of the development of the economy of Uzbekistan" research center under the Tashkent State University of Economics

Abstract. In the article, a study was conducted on the theoretical issues of the foreign practice of increasing the efficiency of budget expenditures. The studies of economists on the issues of increasing the efficiency of budget expenditures were studied, and the final conclusion was formed at the end of the research.

Key words: budget, funding, cost, income, optimization, financing.

Кириш.

Мамлакатимизда бюджет харажатларининг самарадорлигини ошириш бўйича самарали қарорлар қабул қилиш мақсадида хориж амалиётини чуқурроқ ўрганиш мақсадга мувофиқ. Бюджет харажатлари самарадорлигини оширишга қаратилган саъй-ҳаракатлар турли мамлакатларда турлича бўлиб, бу мақсадга эришиш учун бир қанча хорижий амалиётлар жорий этилган. Эътиборга молик ёндашувлардан бири бу бюджет маблағларини аниқ натижаларга ёки кўрсаткичларга эришиш билан боғлашга қаратилган самарадорликка асосланган бюджетни қабул қилишдир. Ушбу амалиёт давлат маблағларидан фойдаланишда масъулият, шаффофлик ва самарадорликни оширишга қаратилган.

Адабиётлар шарҳи.

Ўрганишлар кўрсатмоқдаки, бюджет маблағларидан фойдаланишнинг самарадорлигига турлича таърифлар берилган. Жумладан, Завялов (2008) таъкидлайдики, самарадорлик классик маънода натижанинг харажатларга (материал, вақт, меҳнат сарфи) нисбати ҳисобланади.

Вершилони (2012) фикрича, бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигига ёки энг кам миқдордаги маблағлардан фойдаланиш ёки бюджетдан маълум миқдорда фойдаланиш орқали эришилади.

Чепуров (2020) давлат харидлари соҳасида бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш тамойилини фақат харидларни меъёрлаш ва асослаш комбинацияси орқали амалга ошириш мумкин, деб ҳисоблайди.

Korres va Kokkinouning (2014) фикрича, бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлиги кузатилган ва кутилган кўрсаткичлар индекси билан ўлчанади ва ҳақиқий кўрсаткични тегишли чегарада жойлашган оптимал кўрсаткич билан таққослашни ўз ичига олади.

Крохина (2018) бу борада куйидаги фикрларни билдиради: шундай қилиб, қонун чиқарувчи бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлиги концепциясини аниқлаштиришга ҳаракат қилди, аммо бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш муаммоси билан боғлиқ кўплаб саволлар мавжуд, чунки бу тамойил бюджет босқичида жуда муҳимдир.

Бизнинг фикримизча, бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигига тўлиқ ва умумлаштирилган таъриф “Давлат маблағларидан фойдаланишнинг самарадорлигининг аудитини ўтказиш” тўғрисидаги 104-сон (2009) молиявий назорат стандартида берилган деб ҳисоблаймиз. Ушбу стандартда куйидаги таъриф берилган: “Давлат маблағларидан фойдаланиш самарадорлиги давлат маблағларидан фойдаланиш натижалари ва уларга эришиш харажатлари ўртасидаги нисбат билан тавсифланади, бу давлат маблағларидан фойдаланишнинг тежамкорлиги, самарадорлиги ва самарадорлигини аниқлашни ўз ичига олади. Тежамкорлик ресурслар ва улардан фойдаланиш натижалари ўртасидаги энг яхши нисбатни ифодалайди, унумдорлик ресурслардан оқилона фойдаланишни тавсифлайди ва самарадорлик кўзланган мақсадларга эришиш ёки қўйилган вазифаларни ҳал қилиш даражасини кўрсатади”.

Давлат бюджети маблағларидан фойдаланишнинг самарадорлиги аниқлашда маълум бир мезонларга асосланиши керак. Бироқ, ҳозирги вақтда давлат бюджети маблағларидан самарали фойдаланиш тўғрисида хулоса чиқариш мумкин бўлган мезонлар мавжуд эмас.

Лекин, олимлар томонидан маблағларидан фойдаланишнинг самарадорлиги аниқлашда маълум бир мезонларини ишлаб чиқиш бўйича илмий тадқиқотлар олиб боришмоқда. Жумладан, Робинсон (2018) ўзининг илмий ишларида харажатлар самарадорлиги аниқлашда долзарблик, такрорлаш (дублирование), самарадорлик ва натижадорлик каби мезонлардан фойдаланишни таклиф этган.

Дуганов (2007) бюджет харажатларини самарадорлигини баҳолашда ижтимоий самарадорлик, таркибий самарадорлик ва иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларидан фойдаланишни таклиф этади.

Халқаро амалиётда бюджет харажатлари самарадорлигини тавсифловчи иккита асосий модел ажралиб туради:

1. "иқтисод - самарадорлик - самарадорлик" (инглизча «economy — efficiency — effectiveness») ёки "ЗЕс" модели, чунки учта атама ҳам бир ҳарф билан бошланади;
2. "ресурслар – бевосита натижа - якуний натижа" (инглизча "кириш - чиқиш - натижа") ёки модель «IOO»4 (Boyne, 2002).

Тадқиқот методологияси.

Мазкур мақолада илмий билишнинг анализ ва синтез, индукция ва дедукция, тизимли ёндашув, статистик, гуруҳлаш, таққослаш, омилли таҳлил усуллардан фойдаланилди. Таққослаш натижасида давлат бюджет маълумотларини таҳлил қилиш ва хулосалар шакллантириш имконияти мавжуд.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Самарадорликка асосланган бюджетлаштиришни амалга оширган мамлакатлардан бири АҚШдир. 1993 йилдаги “Ҳукумат фаолияти ва натижалари тўғрисида”ги қонун (ГПРА) АҚШ федерал ҳукуматида бюджетлаштиришга натижаларга йўналтирилган ёндашувни жорий қилди. Қонун федерал агентликлардан ишлаш мақсадларини белгилашни, ушбу мақсадларга эришиш йўлидаги муваффақиятларини ўлчашни ва Конгресс ва жамоатчиликка ўз натижалари ҳақида ҳисобот беришни талаб қилади. Ушбу амалиёт 2010 йилдаги ГПРА модернизация тўғрисидаги қонун каби кейинги қонунчилик ва ташаббуслар билан янада мустаҳкамланди.

Яна бир мисол Янги Зеландиядан келтирилган бўлиб, у “Натижаларга асосланган жавобгарлик” (РБА) асоси сифатида танилган кенг қамровли тизимни жорий қилган. РБА ёндашуви аниқ натижаларга эришишга қаратилган ва тараққиётни баҳолаш учун бир қатор ишлаш кўрсаткичларидан фойдаланади. Бу давлат органларидан ўз мақсадларини аниқ белгилаш, натижаларни ўлчаш ва ўз фаолияти юзасидан мунтазам ҳисобот беришни талаб қилади. Ушбу ёндашув Янги Зеландияда бюджет харажатларининг самарадорлигини оширишга ёрдам берди (ОЕСД, 2006).

Ушбу мисоллар турли мамлакатларда бюджет харажатлари самарадорлигини ошириш учун самарадорликка асосланган бюджет амалиёти қандай қабул қилинганлигини кўрсатади. Уларда аниқ самарадорлик мақсадларини белгилаш, натижаларни ўлчаш, давлат маблағларидан фойдаланишда шаффофлик ва ҳисобдорликни таъминлаш муҳимлиги таъкидланади.

Россия Федерацияси Ҳукуматининг 2019 йил 31 январдаги 117-р-сонли фармойиши билан “2019-2024 йилларда бюджет харажатлари самарадорлигини ошириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Концепцияси тасдиқланди.

Концепциясида Россия Федерациясида кўрсатилаётган ва жорий этилаётган, янада такомиллаштиришга муҳтож бўлган йўналишлар билан бир қаторда, давлат молиясини бошқариш бўйича илғор хорижий тажрибанинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардир:

бюджет харажатларини шарҳлашни жорий этиш ва доимий ўтказиш;

фуқароларнинг бюджет жараёнида иштирок этиши;

бюджет инвестицияларини узоқ муддатли (стратегик) режалаштириш тизимини ишлаб чиқиш;

давлат сектори молиявий ҳисоботининг тўлиқлиги ва сифатини ошириш;

давлат бошқаруви тизими ва бюджет жараёнини рақамлаштириш.

Россия Федерацияси бюджет тизими бюджетларининг узоқ муддатли мувозанатини ва барқарорлигини таъминлаш учун сўнгги йилларда бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилди, жумладан:

иқтисодий ва молиявий шароитларнинг янада барқарорлиги ва прогноз қилинишини таъминлаш, уларнинг ташқи омилларга боғлиқлигини камайтириш, инвестиция фаоллигини ошириш ва ялпи ички маҳсулотнинг салоҳиятли ўсиш суръатларини ошириш учун асос яратишга қаратилган “бюджет қоидалари”нинг янги тузилмаси қонунлаштирилди.

Бюджет қоидаси-бу хомашё экспортдан тушган даромадни қайта тақсимловчи механизмдир. Унинг асосий вазифаси товар нархларининг мамлакат иқтисодиётига таъсирини камайтиришдан иборат. Россияда бу механизм дастлаб бюджетни нефт нархининг ўзгариши таъсиридан ҳимоя қилишга қаратилган эди. Бюджет қоидасининг мақсади давлат бюджети ва рубл курсининг нефт нархининг ўзгаришига боғлиқлигини камайтиришдир.

Молия вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган биринчи бюджет қоидаси Россияда 2004 йилда пайдо бўлган. Умуман олганда, 2004 йилдан 2022 йил бошигача бўлган даврда Россияда бюджет қоидасининг тўртта версияси ишлаб чиқилган. 2022 йил бошида санкциялар туфайли бюджет қоидасининг амал қилиши тўхтатилди ва тўпланган нефт ва газ даромадлари харажатларни молиялаштиришга йўналтиришга қарор қилинди¹¹².

Кўпгина мамлакатлар давлат қарзи ва харажатларни назорат қилиш учун бюджет қоидасидан фойдаланадилар. Аммо кўпинча у хомашё экспортга жуда боғлиқ бўлган мамлакатларда қўлланилади. Масалан, Россия каби, бунга “Голландия касаллиги” мисол бўла олади. Айнан ўша пайтда бюджет қоидаси аслида биринчи марта жорий этилган эди.

¹¹² Новое бюджетное правило: как оно работает и что значит для юаня и доллара. <https://quote.ru/news/article/63be8a839a79478a60e73436>. 3.06.2023.

1959 йилда Нидерландия шимолида катта табиий газ кони топилган. 1980 йилларга келиб унинг экспорти бутун мамлакат умумий экспортининг 25% ни ташкил этди. Табиийки, бу қазиб олиш саноатида даромаднинг кескин сакрашига олиб келди, одамлар бу соҳага шошилишди. Аммо ходимларнинг кетишини олдини олиш учун иш берувчилар иш ҳақини газ ишчилари даражасига кўтаришлари керак эди. Натижада инфляция тезлашди. Иқтисодиётнинг нохомашё тармоқларига инвестициялар қисқарганлиги сабабли маҳаллий ишлаб чиқарилган маҳсулотлар жуда қимматга тушди ва импорт қилинадиган маҳсулотларга катта миқдорда ютқазди. Валюта инқироzi юз берди, миллий валютанинг курси қулади.

Нидерландия бу ҳолатдан бюджет қоидасини жорий қилиш орқали чиқди, унга кўра экспорт тушумларининг ортиқча қисми бюджет захирасига юборилди. 2023 йилда юзга яқин давлат бюджет қоидасидан фойдаланади. Олимларнинг фикрига кўра, ўз иқтисодиётида ундан фойдаланадиган мамлакатлар тезроқ ривожланади¹¹³.

Шунингдек, амалдаги бюджет қоидалар иқтисодий циклларни ва баъзи шок ҳодисаларини тўлиқ ҳисобга олмайди. Жумладан, Швейцария ва Германияда бюджет қоидаларнинг янада мураккаб ва бирлаштирилган модели қўлланилади, у озод қилиш қоидаларини ўз ичига олади. Яъни баъзи бир қутилмаган вазиятлар юзага келганда, бюджетлаштириш тамойили тубдан ўзгаради. Россияда шок ҳодисалари содир бўлганда, бюджет қоидаси оддийгина тўхтатилади.

Халқаро амалиётда бюджет қоидасининг қуйидаги шакллари қўлланилади:

давлат қарзларини чеклаш;

бюджет дефицитини чеклаш;

харажатларни чеклаш;

даромадларни чеклаш (Schaechter ва бошқалар, 2012).

Чембулатовани (2023) ёзишича бюджет қоидасининг тўртта типини келтирган:

давлат қарзларини чеклаш;

давлат харажатларини чеклаш;

давлат даромадларининг максимал ёки минимал даражасини ўрнатиш;

бюджет баланси қоидаси.

Давлат қарзини чеклаш. Масалан, Европа Иттифоқи мамлакатларида давлат қарзининг максимал даражаси Маастрихт шартномаси мезонларига мувофиқ ЯИМнинг 60 фоизи миқдорида белгиланган. Аниқланишича, Европа иқтисодий ва валюта иттифоқига кирувчи давлатлар қуйидаги мезонларга жавоб бериши керак: давлат бюджети тақчиллиги ялпи ички маҳсулотга нисбатан 3 фоиздан кўп бўлмаган, давлат қарзи ялпи ички маҳсулотга нисбатан 60 фоиздан кам бўлган, инфляция даражаси 1,5 фоиздан ошмаган бўлиши керак.

Давлат харажатларини чеклаш. Бу қоидани ялпи ички маҳсулотнинг маълум улуши сифатида бюджет харажатлари чегараларини мутлақ ёки харажатларнинг ўсиш суръатлари чегараларида белгилаш кўринишида тақдим этиш мумкин. Шу билан бирга, давлат харажатларининг айрим моддаларига истиснолар ҳам киритилиши мумкин. Масалан, Франция, Финляндия, Испания ва Японияда бюджет қоидаси давлат қарзи бўйича фоизларга, Хорватия, Эквадор ва Перуда капитал харажатларга (инновация ва инвестиция фаолиятига сарфланган харажатларга), Исроил ва Перуда – миллий хавфсизликни таъминлаш харажатлари бўйича бюджет қоидаси амал қилмайди.

Давлат даромадларининг минимал ёки максимал даражасини белгилаш. Давлат даромадларининг юқори чегарасини белгиловчи қоидалар ривожланган мамлакатларда (Белгия) солиқ юкини ҳаддан ташқари ошириб юбормаслик учун кўпинча қўлланилади. Шу билан бирга, кам даромадли ривожланаётган мамлакатларда (масалан, Ғарбий Африка Иқтисодий ва Валюта Иттифоқи мамлакатларида) фискал қоидалар давлат даромадларининг пастки қисмини, аксинча, уларнинг ўсишини рағбатлантириш учун белгилайди.

Бюджет баланси қоидаси (ёки бюджет баланси). Ушбу турдаги бюджет қоидасининг вариантлари давлат бюджети тақчиллиги чегарасини белгилайди ёки бюджет профицити учун минимал қийматни белгилайди. Масалан, 1985 йил охирида Америка Қўшма Штатларда Грамм-Рудман-Холлингс қонуни қабул қилинди, у 1991 йилга келиб мувозанатли бюджетга эришиш

¹¹³ Помочь российской экономике окрепнуть? Что такое бюджетное правило и как оно работает <https://fintolk.pro/pomoch-rossijskoj-ekonomike-okrepnut-cto-takoe-byudzhethnoe-pravilo-i-kak-ono-rabotaet/>. 3.06.2023.

учун зарур бўлган бир қанча мақсадли йиллик бюджет тақчиллигини белгилаб берди. 1987 йилда қонун юмшатилган ва унинг таъсири 1993 йилгача узайтирилди.

Ўтган ва жорий йилларда бюджет қонидаси меъёрларидан четга чиқишни Россия Федерацияси бюджет сиёсатининг ижобий тажрибаси деб аташ мумкин. 2022 йилда ва айниқса, 2023 йилда амалга оширилган бюджет сиёсатининг афзаллиги шундан иборатки, бюджет профицитини сақлаб қолиш ва харажатларни чеклаш зарурлиги ҳақидаги олдинги стереотиплардан узоқлашиш мумкин бўлди. Энди иқтисодиётни ўсиш траекториясига олиб бориш учун бюджет харажатлари мутлақо зарур, бу эса хусусий инвестицияларни ҳам ўз ичига олади.

А.Кудрин: Россия, АҚШ, Канада, Япония, Франция ва Норвегия билан бир қаторда, бюджет қонидалари қўлланила бошланганидан сўнг, харажатларнинг ўсиши иқтисодиётнинг ўсиш суръатларидан ошиб кетган мамлакатлар қаторига кирди. Бюджет қонидаларни қўллаш мамлакатларга бюджет харажатларини барқарорлаштириш ва қарз юкининг кўпаймаслигини кафолатлашмаслигини таъкидлаган (Кононова, 2023).

Россия Федерациясида харажатлар самарадорлигини оширишда “харажатларни шарҳлаш” инструменти кенг фойдаланилади.

Бюджет харажатларини шарҳлаш деганда бюджет маблағларини тежашнинг турли хил вариантларини аниқлаш ва таққослаш, улардан энг мақбулини танлаш ва амалга оширишга қаратилган асосий (қатъий) бюджет харажатларини тизимли таҳлил қилиш тушунилади. Харажатларни шарҳнинг мақсади харажатларни оптималлаштириш эмас, балки уларни устувор вазифаларга йўналтириш учун тўлиқ фойдаланилмаган ресурсларни бўшатишдир (Распоряжение, 2019).

Бюджет харажатларини шарҳлашнинг ижобий томонлари:

жорий ижтимоий, бозор, технологик ва бошқа воқеликни ҳисобга олган ҳолда доимий хусусиятга эга бўлган функция ва мажбуриятларни амалга ошириш харажатларининг оптимал ҳажми ва таркибини сақлаб туриш;

давлат сиёсатининг устувор йўналишларини молиялаштиришни таъминлаш мақсадида бюджет маблағлари маъмурларини бюджет харажатларини оптималлаштириш учун ички захираларни излашга рағбатлантириш;

тегишли тадбирларнинг мақсадга мувофиқлиги ва долзарблиги, уларни амалга ошириш механизмлари ва молиявий таъминоти, натижалари ва давлат сиёсати мақсадларига эришиш учун муқобил воситалар мавжудлигини доимий баҳоламасдан туриб, бюджетдан ажратмаларни анъанавий режалаштиришдан воз кечиш;

бюджет баланси ёмонлашган тақдирда бюджет харажатларини чизиқли қисқартириш амалиётини минималлаштириш;

узоқ муддат келажакда - бюджет харажатлари тузилмасини молиявий ва ижтимоий-иқтисодий мақсадга мувофиқлиги нуқтаи назаридан оптималга энг яқин ҳолатда сақлаш;

танланган йўналишларнинг ҳар бири бўйича бюджет харажатларини кўриб чиқиш натижалари бўйича мақсадли оптималлаштириш қийматларини аниқлаш (тегишли соҳа бўйича бюджет маблағларининг умумий миқдоридан фоизларда).

Зенцова (2020): Россия Молия вазирлиги бюджет харажатларини шарҳлашни самарасиз ва (ёки) тўлиқ фойдаланилмаган бюджет ресурсларини аниқлаш ва бўшатиш ва уларни устувор вазифаларни ҳал қилишга йўналтириш воситаси сифатида кўриб чиқади. Харажатларни шарҳлашда қўлланиладиган айрим элементлар ва усуллардан бюджет ижроси тўғрисидаги ҳисоботларни тайёрлашда, давлат (шаҳар) дастурлари самарадорлигини баҳолашда, харажатларни оптималлаштиришга қаратилган қўшимча чора-тадбирларни ишлаб чиқишда, назорат тадбирларини амалга оширишда ҳам тизимли асосда фойдаланилади.

Харажатларни камайтириш ва/ёки уларнинг самарадорлигини баҳолаш йўллари излаш бўйича кўриб чиқиш ва жорий фаолият ўртасидаги жиддий фарқ шундаки, сарф-харажатларни кўриб чиқиш, биринчи навбатда, бюджет маблағларидан фойдаланиш ва тежаш имкониятларини аниқлаш ва таққослаш жараёнидир. Шарҳлар томонидан жавоб берилиши керак бўлган асосий саволлардан баъзилари:

муайян мақсадга эришиш, режалаштирилган натижани олиш қанчалик иқтисодий жиҳатдан мумкин эди;

бюджет маблағларини сарфламасдан ёки уларни минимал миқдорда сарфлашдан яна қандай йўл билан мақсадга эришиш мумкин?

Мамлакатимиз амалиётига бюджет харажатларини шарҳлаш инструментини қўллаш бюджет харажатларидан фойдаланишнинг самарадорлигини оширади деган хулоса қилиш мумкин.

Халқаро амалиётда давлат дастурларини амалга оширишга сарфланаётган бюджет маблағларидан фойдаланишга алоҳида эътибор беради. Дастурий бюджетлаштиришни муваффақиятли амалга ошираётган мамлакатларда (масалан, Австралия, Австрия, Франция) парламент томонидан қабул қилинган бюджет қонунчилиги доирасида бюджет харажатларининг дастурий тузилмаси асосий, айрим ҳолларда эса ягона ҳисобланади.

Дастурий бюджетлаштиришни амалга оширган давлатлардан бири Канададир. Канада ҳукумати 2007 йилда дастурга асосланган бюджетлаштириш учун асос сифатида Програм Алигнмент Арчитестуре (ПАА) ни жорий қилди. ПААга мувофиқ, давлат идоралари ўз бюджетлари ва харажатларини аниқ белгиланган дастурлар ва кичик дастурлар атрофида тузишлари шарт. Ушбу ёндашув шаффофлик, ҳисобдорлик ва ресурсларни устувор соҳаларга тақсимлашни яхшилашга қаратилган (OECD, 2008).

Жанубий Корея ҳукумати ўрта муддатли харажатлар (MTEF- Medium-Term Expenditure Framework) асосида амалга оширган. MTEF - бу ўрта муддатли режалаштириш ва бюджетлаштиришга қаратилган бюджет ёндашуви бўлиб, одатда уч йилдан беш йилгача давом этади. Бу бюджетдан ажратилган маблағларни ҳукуматнинг стратегик мақсадлари ва устувор йўналишларига мувофиқлаштириш, бюджет интизомини мустаҳкамлаш, бюджет харажатлари самарадорлигини оширишга қаратилган (The World Bank, 2012).

Бу мисоллар турли мамлакатларда бюджет харажатлари самарадорлигини ошириш учун дастурий бюджетлаштириш ва ўрта муддатли харажатлар асослари қандай амалга оширилганлигини кўрсатади. Дастурлар ва узоқ муддатли режалаштиришга эътибор қаратган ҳолда, бу ёндашувлар ресурсларни стратегик мақсадларга мослаштириш ва давлат харажатлари самарадорлигини оширишга қаратилган.

Нолга асосланган бюджетлаштириш (ZBB- Zero-Based Budgeting): ZBB ҳар бир бюджет цикли ноль базадан бошланадиган, барча харажатларни нолдан оқлашни талаб қиладиган бюджетлаштириш ёндашувидир. Ушбу амалиёт мавжуд бюджет даражаларининг автоматик давом этишини бартараф этишга қаратилган ва дастурлар ва тадбирларни ҳар томонлама кўриб чиқишни рағбатлантиради. ZBB давлат органларидан сарфланган ҳар бир маблағга бўлган эҳтиёжни асослашни талаб қилади, бу эса ресурсларни янада самарали тақсимлашга олиб келади.

ZBBдан (2019) фойдаланган мамлакатлардан бири Бразилиядир. Бразилия ҳукумати нолга асосланган бюджетлаштиришни 2000 йилларнинг бошида бюджет самарадорлигини ошириш ва чиқиндиларни камайтиришга қаратилган саъй-ҳаракатлари доирасида амалга оширди. ZBB ни қабул қилиш орқали улар ҳар бир дастур ёки фаолиятнинг қиймати ва таъсиридан келиб чиққан ҳолда ресурсларни устуворлаштириш ва тақсимлашни мақсад қилган.

Самарадорлик бўйича шартнома тузиш: Ҳукумат ва хизмат кўрсатувчи провайдерлар ёки идоралар ўртасида исталган натижалар ва самарадорлик мақсадларини белгилайдиган шартномалар ёки битимлар тузишни ўз ичига олади. Ушбу ёндашув хизмат кўрсатувчи провайдерларни натижаларга эришиш учун жавобгар бўлади ва ишлашга асосланган тўловларни амалга оширишга имкон беради. Амалга ошириш бўйича шартномалар молиялаштиришни самарадорлик билан боғлаш орқали давлат хизматларини кўрсатиш самарадорлигини оширишга қаратилган.

Самарадорлик шартномасининг бир мисоли Буюк Британияда келтирилган. Буюк Британия ҳукумати соғлиқни сақлаш ва таълим каби турли соҳаларда ишлаш шартномаларидан фойдаланган. Масалан, соғлиқни сақлаш соҳасида тиббий хизмат кўрсатувчи провайдерлар (масалан, шифохоналар ёки клиникалар) билан тузилган шартномалар кутиш вақтлари, беморларнинг қониқиши ва парвариш сифати билан боғлиқ ишлаш мақсадларини ўз ичига олади. Ушбу шартномалар провайдерларни самарали ва сифатли хизматларни тақдим этишга ундайди (African Development Bank, 2013).

Ушбу амалиётлар турли мамлакатларда бюджет харажатлари самарадорлигини ошириш учун нолга асосланган бюджетлаштириш ва самарадорлик бўйича шартномалар қандай қўлланилганлигини кўрсатади. Харажатларни синчиклаб кўриб чиқиш ва молиялаштиришни самарадорлик натижаларига мослаштириш орқали бу ёндашувлар давлат ресурсларидан фойдаланишни оптималлаштиришга қаратилган.

Японияда бюджет харажатлари самарадорлигини ошириш бўйича амалга оширилган эътиборга молик амалиётлардан бири бу “Дастурий бюджетлаштириш” (PB- Performance Budgeting) ни жорий қилишдир. PB - бу бошқа мамлакатлардаги дастурларни бюджетлаштириш амалиётига ўхшаш анъанавий қаторлар эмас, балки дастурлар ва тадбирлар асосида ресурсларни тақсимлашга қаратилган ёндашув.

Япония ҳукумати 1990 йилларнинг охирида PB ни қабул қилиш ташаббуси билан чиқди. PB га мувофиқ, давлат вазирликлари ва идоралари сиёсат мақсадлари ва натижаларига мос келадиган муайян дастурлар ва тадбирларга ресурсларни аниқлашлари ва ажратишлари керак. Ушбу ёндашув молиялаштиришни дастур натижалари билан боғлаш орқали шаффофик, ҳисобдорлик ва бюджет харажатлари самарадорлигини оширишга қаратилган (OECD, 2006).

PBга қўшимча равишда, Япония ҳам самарали бюджет харажатларини рағбатлантириш стратегияси сифатида “Самаралилик-биринчи бюджетлаштириш” (Efficiency-First Budgeting-EFB) ни ҳам амалга оширди. EFB самарасизлик, ортиқча ва паст устувор харажатларни аниқлаш ва бартараф этиш учун барча давлат дастурлари ва лойиҳаларини тизимли ва қатъий кўриб чиқишни ўз ичига олади. Мақсад - давлат ресурсларининг энг самарали тақсимланишини таъминлаш¹¹⁴.

Япония ҳукумати 2002 йилда молиявий ислохотларни амалга ошириш доирасида EFBни жорий қилди. Ўшандан буён у бюджетни шакллантириш жараёнига киритилиб, асосий эътибор давлат харажатларининг самарадорлиги ва натижадорлигини оширишга қаратилган.

Ушбу амалиётлар Япония бюджет харажатлари самарадорлигини ошириш стратегияси сифатида дастурий бюджетлаштириш ва самарадорлик биринчи навбатда бюджетлаштиришни қандай амалга оширганлигини кўрсатади. Молиялаштиришни дастур натижалари билан боғлаш ва харажатларни жиддий кўриб чиқиш орқали Япония давлат ресурсларидан фойдаланишни оптималлаштириш ва давлат дастурлари ва лойиҳалари самарадорлигини оширишни мақсад қилган.

Хулоса ва таклифлар.

Юқорида ўрганилган мамлакатлар тажрибасидан кўриниб турибдики, бюджет харажатларини самарадорлигини ошириш мақсадида турли усуллардан фойдаланар экан. Хулоса қилиб айтганимизда, бюджет харажатларини самарадорлигини ошириш мақсадида хориж амалиётида қўлланинаётган бюджет харажатларини шарҳлаш, бюджет қойдаси ва бюджет харажатларини мониторингини олиб бориш каби усулларини ижобий томонларини мамлакатимиз амалиётида қўллаш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Адабиётлар /Литература/Reference:

African Development Bank (2013) "Performance Contracting in the Public Sector: The Next Step for Africa." Available online: <https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Generic-Documents/Performance.Africa.pdf>.

Andrea Schaechter, Tidiane Kinda, Nina Budina, and Anke Weber (2012) Fiscal Rules in Response to the Crisis—Toward the “Next-Generation” Rules. A New Dataset. International Monetary Fund.

Boyne G.A. (2002) Local Government: Concepts and Indicators of Local Authority Performance: An Evaluation of the Statutory Frameworks in England and Wales // Public Money & Management. Vol. 22. Iss. 2. P. 17–24.

Korres G. M., Kokkinou A. (2014) Public Spending Efficiency // A Stochastic Frontier Approach on Technical Efficiency and Regional Growth. DOI: <https://doi.org/10.4018/IJSESD.2014100101>.

Marc Robinson (2018) The Role of Evaluation in Spending Review. Canadian Journal of Program Evaluation / La Revue canadienne d'évaluation de programme 32.3 (Special Issue / Numéro special), 305–315 doi: 10.3138/cjpe.43177

OECD (2006) "Performance Budgeting in OECD Countries." OECD Journal on Budgeting, Volume 6, No. 3, 2006. Available online: <https://www.oecd.org/gov/budgeting/40336170.pdf>

OECD (2006) "Performance Budgeting in OECD Countries." OECD Journal on Budgeting, Volume 6, No. 3, 2006. Available online: <https://www.oecd.org/gov/budgeting/40336170.pdf>.

¹¹⁴ "Efficiency-First Budgeting." Cabinet Office, Government of Japan. Available online: <https://www5.cao.go.jp/keizai-shimon/kaigi/cabinet/2022/20220204/4efficiencyfirst.pdf>.

OECD (2008) "Performance Budgeting: Linking Funding and Results in the Public Sector." OECD Journal on Budgeting, Volume 8, No. 1, Available online: <https://www.oecd.org/gov/budgeting/40336393.pdf>

The World Bank (2012) The Medium-Term Expenditure Framework in Korea: An Independent Review." <http://documents.worldbank.org/curated/en/268971468165116073/pdf/754430WP0P10940Box0377383B00PUBLIC0.pdf>

Zero-Based Budgeting: A Comprehensive Guide. International Public Management Association for Human Resources (IPMA-HR), 2019. Available online: https://ipma-hr.org/sites/default/files/Workforce-Planning/IPMA-HR_Zero-Based-Budgeting-Guide-Final.pdf.

Вершило Т.В. (2012) Принцип результативности и эффективности использования бюджетных средств правовые проблемы реализации // Финансовое право. № 12. С. 21—24.

Дуганов Михаил Давидович (2007) Оценка эффективности расходов на здравоохранение на региональном и муниципальном уровнях / М.Д. Дуганов. – М.: ИЭПП, – 112 с.

Завьялов Д.Ю. (2008) Оценка эффективности бюджетных расходов: сравнительный анализ // Финансы. № 10. С. 6—10.

Зенцова Елена Викторовна (2020) Концепция повышения эффективности бюджетных расходов: итоги реализации в 2019 году. Журнал «Бюджет» №5.

Кононова В. (2023) Аналитик оценила роль властей России в уходе от норм бюджетного правила. <https://1prime.ru/finance/20230515/840595880>.

Крохина Ю.А. (2018) Эффективное расходование бюджетных средств: состояние и перспективы совершенствования правового регулирования.. Экономика. Право. Общество № 1 (13).

Распоряжение (2019) Правительства РФ от 31 января 2019 г. № 117-р "Об утверждении Концепции повышения эффективности бюджетных расходов в 2019-2024 годы".

СФК- 104. (2009) Проведение аудита эффективности использования государственных средств.

[Чембулатова М.Е. \(2023\) Бюджетное правило.https://bigenc.ru/c/biudzhethnoe-pravilo-ce62f5](https://bigenc.ru/c/biudzhethnoe-pravilo-ce62f5).

Чепуров С.И. (2020) Развитие принципа эффективности использования бюджетных средств // Молодой ученый. № 32. С. 88—89. URL: <https://moluch.ru/archive/322/73052/> (дата обращения: 01.06.2023).